

Ο ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*

I

Σκοπὸς τούτης τῆς ἀνακοίνωσης** εἶναι νὰ ξεχωρίσει τὸν ποιητικὸ προσδιορισμὸ (dénomination) ἀπὸ τοὺς ἄλλους προσδιορισμοὺς. Μ' αὐτὸ τὸν ὄρο ἐννοοῦμε κάθε προσδιορισμὸ πού παρουσιάζεται σ' ἓνα κείμενο πού λειτουργεῖ κυρίως αἰσθητικά· ὁ ὄρος περιλαμβάνει ὄχι μόνο τὸ μεταφορικὸ προσδιορισμὸ, ἀφοῦ, ἀφενός, τὰ ὅρια τοῦ μεταφορικοῦ προσδιορισμοῦ εἶναι πολὺ εὐρύτερα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ποίησης — καὶ αὐτὸ ὄχι μόνο ὅταν παρουσιάζεται μὲ τὴ μορφή τῆς ἀπολιθωμένης εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ ὅταν παρουσιάζεται ὡς εἰκόνα πού μόλις πλάστηκε (βλ. τὴ συγκινησιακὴ εἰκόνα) —, καί, ἀφετέρου, ὁ μεταφορικὸς προσδιορισμὸς δὲν εἶναι ὁ μόνος δυνατὸς προσδιορισμὸς σ' ἓνα ποιητικὸ ἔργο: ὑπάρχουν μάλιστα καὶ ποιητικὲς σχολὲς πού περιορίζουν τὴ χρήση του στὸ ἐλάχιστο.

Ἄν δὲν εἶναι ὁ μεταφορικὸς τοῦ χαρακτήρας (caractère figuratif), τότε ποιά εἶναι ἡ ιδιότητα πού χαρακτηρίζει τὸν ποιητικὸ προσδιορισμὸ καὶ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ ἐπικοινωνίας (communicatif); Ἔχουμε ἄρκετὲς ἀποδείξεις ὅτι ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας τῆς ποιητικῆς γλώσσας δὲν ἔγκειται στὴν «πλαστικότητα» της: μπορεῖ κάλλιστα ἓνας ποιητικὸς προσδιορισμὸς νὰ μὴ στοχεύει μιὰν εὐκρινὴ εἰκόνα. Θὰ ἦταν ἐξίσου λαθεμένο νὰ ποῦμε ὅτι οὐσιαστικὴ ιδιότητα τοῦ ποιητικοῦ προσδιορισμοῦ εἶναι ὁ «νεωτερισμὸς», ἀφοῦ δὲν εἶναι σπάνιο νὰ βροῦμε ποιητὲς, ἢ καὶ ὀλόκληρες ποιητικὲς σχολὲς, πού ἀγαποῦν νὰ χρησιμοποιοῦν παραδοσιακοὺς προσδιορισμοὺς, κάποτε «ποιητικούς», κάποτε καὶ ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τῆς κοινῆς, τρέχουσας γλώσσας.

Δὲν ἔχει λοιπὸν βρεθεῖ ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας τοῦ ποιητικοῦ προσδιορισμοῦ. Ὡς σημεῖο ἀφετηρίας γιὰ τὴν ἐρευνά μας θὰ πάρουμε μιὰ ὀποιαδήποτε ἔκφραση (locution)· προτιμᾶμε μιὰν ἔκφραση πού, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι σημασιολογικὰ οὐδέτερη, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ τὴ μιὰ φορά ὡς μέρος μιᾶς ἐκδήλωσης γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας καί, τὴν ἄλλη, ὡς ἀπόσπασμα

* Τὸ ἄρθρο «La dénomination poétique et la fonction esthétique de la langue» πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ Actes du quatrième congrès international des linguistes, Κοπεγχάγη, ἐκδ. Einar Munksgaard, 1938, σ. 98 - 104. Ξαναδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Poétique, ἀρ. 3, (1970), σ. 392 - 8 [ΣτΜ].

** Στὸ τέταρτο διεθνὲς συνέδριο γλωσσολογίας πού πραγματοποιήθηκε στὴν Κοπεγχάγη τὸ 1936 [ΣτΜ].

πού τὸ δανειστήκαμε ἀπὸ ἓνα ὑποθετικὸ ποιητικὸ κείμενο. Τέτοια εἶναι, λ.χ., ἡ φράση «Νυχτώνει»· αὐτόματα, τὴν ἀντιλαμβανόμεστε ὡς ἀνακοίνωση, ἀλλὰ, μὲ μία ἀλλαγὴ στὴ σημασιολογικὴ στάση μας, μπορεῖ — χωρὶς μεγάλη δυσκολία — νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς παράθεση ἀπὸ ποίημα δανεισμένη ἀπὸ ἓνα φανταστικὸ κείμενο. Σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις, ἡ φράση τούτη θὰ πάρει διαφορετικὴ σημασιολογικὴ ὄψη. Ἄν ληφθεῖ ὡς ἀνακοίνωση, θὰ προσανατολίσει τὴν προσοχὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ δέκτη στὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν προσδιορισμὸ καὶ στὴν πραγματικότητα πού αὐτὴ στοχεύει. Ἀκούγοντάς τὴν θὰ θέσουμε, ἂν αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο, τὸ ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὴν ἀποδεικτικὴ τῆς ἀξία, τὴ σχέση τῆς μὲ τὴν πραγματικότητα. Θὰ ἀναρωτηθοῦμε: ἔρχεται στ' ἀλήθεια ἡ νύχτα; Ἡ, αὐτὴ ἡ κατάφαση εἶναι πλάσμα τῆς φαντασίας; Ἡ, ψευτιά; Ἡ, ἀκόμα, μήπως εἶναι ἓνα παράδειγμα γραμματικῆς πού δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν πραγματικὴ κατάσταση; Κτλ. Ἡ ἀπάντηση σὲ τέτοια ἐρωτήματα — ἡ ρητὴ διατύπωσή τους εἶναι βέβαια προαιρετικὴ — θὰ εἶναι ἀποφασιστικὴ γιὰ τὸ βᾶρος τῆς γλωσσικῆς ἐκδήλωσης πού ἀναφέραμε γιὰ μιὰ ἐνδεχόμενη ἐνέργεια. Ἡ κατάσταση ἀλλάζει ριζικὰ μόλις ἀρχίσουμε νὰ ἀντιλαμβανόμεστε τὴν ἴδια φράση ὡς παράθεση ἀπὸ ἓνα ποίημα. Τότε, στὸ κέντρο τῆς προσοχῆς θὰ βρεθεῖ ἡ σημασιολογικὴ τῆς σχέσης μὲ τὸ ὑποθετικὸ κείμενο. Μὴ γνωρίζοντας τὰ συμφραζόμενα θὰ διστάσουμε: πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε τούτη τὴ φράση; Ὡς ἀρχή, ὡς τέλος, ἢ ὡς ἐπωδὸ τοῦ ὑποθετικοῦ ποιητικοῦ κειμένου; Ἡ σημασιολογικὴ ὄψη τῆς ὑποθετικῆς μας παράθεσης θὰ ἀλλάξει αἰσθητὰ, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόφαση πού θὰ υἱοθετήσουμε. Ἄν, ὡς παράδειγμα, ἀντὶ μιᾶς φανταστικῆς παράθεσης εἶχαμε πάρει ἓνα πλήρες ποιητικὸ κείμενο, ἄς ποῦμε ἓνα λυρικὸ ποίημα, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε μιὰ ὁλόκληρη ὁμάδα ἀπὸ σχέσεις, οἱ ὁποῖες συνδέουν τὰ στοιχεῖα—λέξεις, φράσεις, κτλ.—τοῦ πλαισίου ἀναφορᾶς τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, σχέσεις πού συνάμα προσδιορίζουν τὸ νόημα καθενὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα του, ἀπὸ τὴ θέση του σὲ τούτη τὴν ἀλυσίδα.

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς δὲν καθορίζεται, καταρχὴν, ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὴν πραγματικότητα πού στοχεύει, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν τρόπο πλαισίωσής του μέσα στὰ συμφραζόμενα. Αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὸ γνωστὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ λέξη ἢ ὁμάδα λέξεων πού χαρακτηρίζουν ἓνα φημισμένο ἔργο, ἂν παρουσιαστοῦν μέσα σὲ διαφορετικὰ συμφραζόμενα, ἀκόμα κι ἂν αὐτὰ εἶναι τύπου ἀνακοίνωσης, φέρουν μαζί τους τὴ σημασιολογικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ ἔργου μὲ τὸ ὁποῖο συνδέονται μέσα στὴ γλωσσολογικὴ συνείδηση τῆς κοινότητος γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε.

Καὶ πρέπει ἀκόμα νὰ ἐξηγήσουμε τὴ χαρακτηριστικὴ τάση — ἂν καὶ ὄχι οὐσιαστικὴ — τῆς ποιητικῆς γλώσσας πρὸς τοὺς μεταφορικοὺς προσδιορισμοὺς μὲ βάση τὸ ὅτι ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς περικλείεται ἐσώτερα μέσα στὰ συμφραζόμενα. (Καὶ ἀνάμεσα στοὺς μεταφορικοὺς προσδιορισμοὺς, ἡ ποιητικὴ γλώσσα τείνει κυρίως πρὸς τὶς ζωντανὲς εἰκόνες, ἐκεῖνες πού δὲν αὐτοματοποιήθηκαν.) Οἱ εἰκόνες αὐτοῦ τοῦ εἴδους χρωστοῦν τὴν

ἴδια τους τὴ δυνατότητα στὴ σημασιολογικὴ συνοχὴ τῶν συμφραζομένων, συνοχὴ ποὺ ἐπιτρέπει τὴν εἰσαγωγή μιᾶς νέας καὶ πρωτότυπης σχέσης ἀνάμεσα στὴ λέξη, ποὺ χρησιμοποιεῖται μὲ μεταφορικὴ σημασία, καὶ σὲ μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἡ λέξη δὲν τὴ δηλώνει στὴ συνήθη χρῆση της· αὐτὸ ποὺ ὑποδείχνει στὸν ἀναγνώστη τὴ σημασία ποὺ ἔδωσε στὴ λέξη ἡ ἀτομικὴ καὶ μοναδικὴ ἀπόφαση τοῦ ποιητῆ, εἶναι τὰ συμφραζόμενά της (Tomachevski). Ἀκόμα περισσότερο, μποροῦμε νὰ φτάσουμε ὡς τὸ σημεῖο νὰ ποῦμε ὅτι στὴν ποίηση, ὅλες οἱ τεχνικὲς ὕφους, ὅπως λ.χ. τὰ διάφορα φωνητικὰ μέσα, μὲ τὸ νὰ προκαλοῦν ἀμοιβαῖες σημασιολογικὲς ἀντιδράσεις μεταξὺ τῶν λέξεων ποὺ συνδέουν, ἐξυπηρετοῦν αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ τάση τῆς ποίησης, τάση ποὺ συνίσταται στὸν καθορισμὸ τοῦ προσδιορισμοῦ κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ συναρμογὴ στὰ συμφραζόμενα (Tynianov).

Ἐπὶ τοῦ λοιποῦ στὴν ποίηση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γλώσσα τῆς ἐπικοινωνίας, μιὰ ἀντιστροφή στὴν ἱεραρχία τῶν σχέσεων: στὴ δεύτερη [δηλ. τὴ γλώσσα τῆς ἐπικοινωνίας] ἡ προσοχὴ συγκεντρώνεται κυρίως στὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν προσδιορισμὸ καὶ στὴν πραγματικότητα — σχέση ποὺ ἔχει πραχτικὴ σημασία —, ἐνῶ στὴν πρώτη [δηλ. τὴ γλώσσα τῆς ποίησης] ἐκεῖνο ποὺ προβάλλει στὸ πρῶτο πλάνο εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν προσδιορισμὸ καὶ στὰ συμφραζόμενα ποὺ τὸν πλαισιώνουν. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ὁ προσδιορισμὸς ἐπικοινωνίας εἶναι ἐντελῶς ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν συμφραζομένων, ἢ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅτι ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς στερεῖται κάθε ἐπαφῆ μὲ τὴν πραγματικότητά· πρόκειται, σὰν νὰ λέγαμε, μόνο γιὰ μιὰ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους. "Ὅσο γιὰ τὸν ποιητικὸ προσδιορισμὸ, ἡ ἐξασθένιση τῆς ἄμεσης σχέσης του μὲ τὴν πραγματικότητα τὸν κάνει καλλιτεχνικὴ διαδικασία — ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς δὲν ἀξιολογεῖται ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν προσαρμόζεται πρὸς ἕναν ἐξωγλωσσικὸ προορισμὸ, ἀλλὰ σὲ σχέση μὲ τὸ ρόλο ποὺ τοῦ ἀνήκει μέσα στὴν ὀργάνωση τῆς σημασιολογικῆς ἐνότητος τοῦ ἔργου.

II

Πρέπει τώρα — προτοῦ προχωρήσουμε στὴν ἀνάλυση τοῦ ποιητικοῦ προσδιορισμοῦ — νὰ θυμηθοῦμε τὸ γνωστότατο σχῆμα τῶν θεμελιακῶν λειτουργιῶν τοῦ γλωσσικοῦ σημείου, σχῆμα ποὺ ὁ κ. Karl Bühler τὸ παρουσίασε ἐπανειλημμένα καὶ τελευταῖα στὸ ἔργο του *Sprachtheorie*. Σύμφωνα μ' αὐτό, ἡ γλώσσα, ἀπὸ τὴ φύση της, ἔχει τρεῖς ἐγγενεῖς λειτουργίες· τίς ἀκόλουθες: ἀναπαράσταση (*Darstellung*), ἔκφραση (*Ausdruck*) καὶ κλήση. Καθεμιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς λειτουργίες συνίσταται σὲ μιὰν ἐνεργὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ γλωσσικὸ σημεῖο καὶ ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἐξωγλωσσικοὺς παράγοντες οἱ ὁποῖοι ποτὲ δὲν λείπουν ἀπὸ καμιὰ λειτουργία τοῦ λόγου· αὐτοὶ οἱ παράγοντες εἶναι: ἡ πραγματικότητά ποὺ στοχεύει τὸ σημεῖο, τὸ ὑποκείμενο ποὺ ἐκφέρει τὸ λόγο καὶ ὁ δέκτης. "Ὅσο ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴ γλώσσα τῆς ἐπικοινωνίας

νίας, τὸ σχῆμα τοῦ Bühler ἔχει τέλεια ἐφαρμογή. Χάρη σ' αὐτό, εἶναι σχετικὰ εὐκόλο, σὲ κάθε ἐκδήλωση ἐπικοινωνίας, νὰ διακρίνουμε τὰ ἴχνη τῶν τριῶν θεμελιακῶν λειτουργιῶν· συχνά, μία ἀπὸ τὶς τρεῖς ὑπερισχύει τῶν δύο ἄλλων. Ἐντελῶς διαφορετικὴ εἶναι ἡ κατάσταση στὴν περίπτωση τῆς γλώσσας τῆς ποίησης. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἴχνη τῶν τριῶν λειτουργιῶν ποὺ ἀπαριθμήσαμε πιὸ πάνω· ἀλλὰ τώρα τὸ προσκῆνιο ἔχει καταληφθεῖ ἀπὸ μιὰ τέταρτη λειτουργία, ποὺ δὲν περιλαμβάνεται στὸ σχῆμα τοῦτο. Ἡ λειτουργία αὕτη ἀντιτίθεται σὲ ὅλες τὶς προηγούμενες· ἐνῶ τοῦτες προσανατολίζονται πρὸς παράγοντες ἔξω ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ σκοποὺς ποὺ ξεπερνοῦν τὸ γλωσσικὸ σημεῖο, ἡ νέα λειτουργία βάζει τὸ ἴδιο τὸ σημεῖο στὸ κέντρο τῆς προσοχῆς. Οἱ τρεῖς πρῶτες λειτουργίες φέρνουν λοιπὸν τὴ γλώσσα σὲ σχέσεις πραχτικῆς τάξης, ἡ τέταρτη τὴν ἀποδεσμεύει· μεῖς ἄλλα λόγια, οἱ πρῶτες ἀνήκουν στὴν τάξη τοῦ πραχτικοῦ, ἡ τελευταία εἶναι αἰσθητικὴ. Τὸ ὅτι ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία συμπυκνώνεται πάνω στὸ ἴδιο τὸ σημεῖο ἐμφανίζεται λοιπὸν ὡς ἄμεση συνέπεια τῆς αὐτονομίας ποὺ χαρακτηρίζει τὰ αἰσθητικὰ φαινόμενα. Αὕτη τὴ λειτουργία τὴ συναντήσαμε ὅταν ἀναλύσαμε τὴ σχέση τοῦ προσδιορισμοῦ μετὰ τὴν πραγματικότητα: ἂν, σ' ἓνα ποιητικὸ κείμενο, ἡ σχέση τοῦ προσδιορισμοῦ μετὰ τὰ συμφραζόμενα ποὺ τὸν περιβάλλουν καταλαμβάνει τὸ προσκῆνιο εἰς βᾶρος τῆς σχέσης μετὰ τὸ πράγμα ποὺ ὑποδηλώνεται, ἡ μετατόπιση τῶν σημασιολογικῶν ἀξιῶν ὀφείλεται στὴν αἰσθητικὴ λειτουργία τῆς ποιητικῆς γλώσσας. Ἀλλά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μᾶς ἀντιτάξει ὅτι τὸ φαινόμενο τοῦτο δὲν ἀφορᾷ παρὰ μόνο τὴν ποίηση, καὶ ὅτι ἡ κατάχρηση ποὺ κάνουμε σ' αὕτην ἀκριβῶς τὴν τέχνη, παίζοντας μετὰ τὴ γλώσσα καὶ παρεκτρέποντάς τὴν ἀπὸ τὸν πραχτικὸ στόχο τῆς, δὲν ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε μετὰ τὰ ἴδια μέτρα τὴ συμπεριφορὰ τῆς γλώσσας στὴν ποίηση καὶ τὴν κανονικὴ, κοινὴ χρῆση τῆς γλώσσας: ἐκεῖνο ποὺ ἰσχύει γιὰ τὴν ποίηση, δὲν ἰσχύει γιὰ τὴ γλώσσα γενικᾶ. Σ' αὐτὲς τὶς ἀντιρρήσεις θὰ ἀπαντήσουμε: (1) Ἡ κατάχρηση εἶναι μία ἀναγκαῖα ἀντίθεση — κάποτε μάλιστα σωτήρια — τῆς κανονικῆς χρήσης κάθε πράγματος· μόνο χάρις σ' αὕτην μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ ὁ κόσμος τῶν λειτουργιῶν: ἡ κατάχρηση τοῦ πράγματος, συχνά, ἄλλο δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ δοκιμὴ, συνειδητὴ ἢ ἀσύνειδη, μᾶς νέας χρήσης πού, ὡς ἐδῶ, ἦταν ἀδύνατη. — (2) Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὴν αἰσθητικὴ λειτουργία καὶ στὶς πραχτικὲς λειτουργίες δὲν εἶναι πάντα ἀπόλυτα σαφής, δὲν συμπίπτει μετὰ τὰ ὅρια ἀνάμεσα στὴν τέχνη καὶ τὶς ἄλλες ἀνθρώπινες δραστηριότητες. Ἀκόμα καὶ στὴν πιὸ αὐτόνομη ἀπὸ τὶς τέχνες, οἱ πραχτικὲς λειτουργίες — στὴν περίπτωσή μας, οἱ τρεῖς λειτουργίες τῆς γλώσσας ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω — δὲν καταλύονται: ἔτσι, κάθε ποιητικὸ ἔργο εἶναι, τουλάχιστον δυνητικᾶ, συνάμα καὶ ἀναπαράσταση, ἔκφραση καὶ κλήση. Καί, καμιά φορά, αὐτὲς οἱ πραχτικὲς προβάλλουν ἔντονα ἀνάγλυφες στὸ ἔργο τῆς τέχνης: ἡ λειτουργία τῆς ἀναπαράστασης στὸ μυθιστόρημα, ἡ λειτουργία τῆς ἔκφρασης στὴ λυρική ποίηση. Καί, ἀντίστροφα, καμιά πραχτικὴ ἐνέρ-

γεια δὲν ἔχει ὡς πεπωμένο νὰ στερεῖται τὴν αἰσθητικὴ λειτουργία· μποροῦμε, μάλιστα, νὰ ποῦμε ὅτι τούτη ἡ λειτουργία βρίσκεται ἐνδιάθετα, τουλάχιστον δυνητικά, σὲ κάθε ἀνθρώπινη ἐνέργεια· ἔτσι, στὴ γλώσσα, ἀκόμα καὶ τὴν πιὸ κοινὴ, κάθε διαδικασία ποὺ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια τὶς σημασιολογικὲς σχέσεις, οἱ ὁποῖες ὀργανώνουν τὰ συμφραζόμενα, ἐγείρει τὴν αἰσθητικὴ λειτουργία: κάθε τονισμένη παρομοίωση ἢ ἀντίθεση, κάθε ἐντυπωσιακὴ φωνητικὴ ὁμοιότητα, κάθε ἀσυνήθιστη ἀναστροφή στὴ διάταξη τῶν λέξεων, κτλ., προκαλοῦν ἓνα ρίγος αἰσθητικῆς ἡδονῆς. Ἡ δυνητικὴ αἰσθητικὴ λειτουργία εἶναι τόσο ἐντονη πού, καμιά φορά, τὴν ὥρα ποὺ ξανακοιτάμε ἓνα κείμενο μὲ καθαρὰ διανοητικὸ περιεχόμενο, πού τείνει στὴν καθαρὴ ἐπικοινωνία, πρέπει νὰ παραμερίσουμε κάθε ἴχνος παραμόρφωσης τῶν σημασιολογικῶν σχέσεων ὥστε νὰ ἀποφύγουμε τὸν κίνδυνο νὰ προσηλωθεῖ ἄλλοῦ ἢ προσοχῆ τοῦ ἀναγνώστη. Ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία εἶναι λοιπὸν πανταχοῦ παρούσα· γι' αὐτὸ τὸ λόγο οὔτε ἡ γλωσσολογία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τῆς ἀρνηθεῖ τὴ θέση ποὺ τῆς πρέπει πλάι στὶς ἄλλες βασικὲς λειτουργίες τῆς γλώσσας.

Ὡστόσο οἱ γλωσσολόγοι θὰ μποροῦσαν νὰ φέρουν ἀκόμα μιὰν ἀντίρρηση στὴ θέση μας· θὰ μποροῦσαν νὰ ποῦν ὅτι ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία, ἀκόμα κι ἂν ἀναγνωρίσουμε τὴ σημασία της, δὲν μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ ἀνάμεσα στὶς γλωσσικὲς λειτουργίες σὲ ἴση μοῖρα μὲ τὶς ὑπόλοιπες τρεῖς λειτουργίες, ἀφοῦ δὲν περιορίζεται μόνο στὴ γλώσσα. Σ' αὐτὴν τὴν ἀντίρρηση, φτάνει νὰ ἀπαντήσουμε ὅτι ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία, ὄντας ἡ διαλεκτικὴ ἄρνηση κάθε πραχτικῆς λειτουργίας, ἐπιδέχεται, παντοῦ καὶ πάντοτε, τὸ χαρακτῆρα τῆς λειτουργίας στὴν ὁποία ἀντιτίθεται στὴ δεδομένη περίπτωση: ὡς ἄρνηση τῶν γλωσσικῶν λειτουργιῶν, ἡ ἴδια γίνεται γλωσσικὴ λειτουργία. Ἐπιπλέον, ὁ ρόλος ποὺ παίζει στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας καὶ τῆς παιδείας (culture) εἶναι σημαντικὸς, ἀκόμα κι ἂν δὲν τὸν τονίσουμε ὑπερβολικά, ὅπως κάνει ἡ σχολὴ τοῦ Vossler· ἔτσι, λ.χ., οἱ λεξικογραφικὲς καινοτομίες, γιὰ νὰ διεισδύσουν στὴ χρῆση, συχνὰ παίρνουν τὴν αἰσθητικὴ ὄψη.

Πρέπει, τέλος, νὰ παραμεριστεῖ μιὰ δυνατὴ παρανόηση: ἐναντίον μας θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παραθέσει τὴ θεωρία ποὺ βεβαιώνει ὅτι ὁ χαρακτῆρας τῆς ποιητικῆς γλώσσας εἶναι οὐσιαστικὰ συγκινησιακὸς (Bally). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ποιητικὴ γλώσσα ἔχει μιὰ μεγάλη ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα μὲ τὴ συγκινησιακὴ γλώσσα. Καὶ οἱ δύο ἔχουν, ἂν παραβληθοῦν μὲ τὴ γλώσσα τῆς διάνοιας (ὅπου ὑπερισχύει ἡ ἀναπαραστατικὴ λειτουργία), μιὰν ἐντονη τάση νὰ προβάλλουν τὸ ὑποκείμενο ποὺ ἐκφέρει τὸ λόγο. Στὴ γλώσσα τῆς διάνοιας, ὅσο πιὸ ἐντονο εἶναι τὸ διανοητικὸ στοιχεῖο, τόσο περισσότερο θὰ ἀπαλειφθεῖ ἡ ἐπίδραση τοῦ ὑποκειμένου ποὺ ἐκφέρει τὸ λόγο πάνω στὴν ἐπιλογή τῶν προσδιορισμῶν: ὁ ἰδανικὸς στόχος θὰ ἦταν ὁ ἀπόλυτος ἐκμηδενισμὸς αὐτῆς τῆς ἐπίδρασης καὶ ἡ ὀριστικοποίησις τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὸν προσδιορισμὸ καὶ τὴν πραγματικότητα ποὺ αὐτὸς στοχεύει: σκοπὸς εἶναι νὰ γίνῃ ὁ δεσμὸς αὐτὸς ἀνεξάρτητος τόσο ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ποὺ κά-

νει τὸν προσδιορισμὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα· αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο στὴν ἐπιστήμη μονιμοποιούμε τὸ νόημα τῆς λέξης ποὺ γίνεται ὄρος, ὀρίζοντάς τιν μιὰ γιὰ πάντα. Ἀντίθετα, ὁ συγκινησιακὸς καὶ ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς τονίζουν τὴ στιγμὴ τῆς ἐπιλογῆς καί, μ' αὐτό, κάνουν χειροπιαστὸ τὸ ἴδιο τὸ ἐνέργημα τοῦ ὑποκειμένου στὸν προσδιορισμὸ· καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ὑπάρχει μιὰ τάση νὰ γίνῃ αἰσθητὸ τὸ ὅτι ὁ προσδιορισμὸς ποὺ ἐπιλέχθηκε δὲν εἶναι παρὰ μόνον ἓνας ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς προσδιορισμοὺς: πίσω ἀπὸ τὸν ἐνεργεῖα προσδιορισμὸ ἀφήνουμε πάντα νὰ διαφανεῖ ἡ ἐν δυνάμει παρουσία ὁλόκληρου τοῦ λεξικογραφικοῦ συστήματος τῆς γλώσσας. Τέτοια προπάντων εἶναι ἡ περίπτωση τῶν μεταφορικῶν προσδιορισμῶν στὶς δύο γλώσσες, τὴν ποιητικὴ καὶ τὴ συγκινησιακὴ. Ὡστόσο οἱ ὁμοιότητες ποὺ μόλις ἀπαριθμήσαμε ἀντισταθμίζονται ἀπὸ ριζικὲς διαφορῆς. Στὴ συγκινησιακὴ γλώσσα, ὁ προσδιορισμὸς ἀξιολογεῖται στὴ σχέση του μὲ τὴ νοητικὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται τὸ ὑποκείμενο ποὺ ἐκφέρει τὸ λόγο: προσπαθοῦμε νὰ μαντέψουμε τὴν εἰλικρίνεια τῶν συναισθημάτων ποὺ ἐκφράζει, τὴν ἐμβέλεια τῶν βουλευτικῶν πράξεων ποὺ συνεπάγεται, κτλ. Στὴν ποιητικὴ γλώσσα, ἀντίθετα, ἡ προσοχὴ μένει, καὶ τούτῃ τὴ φορά, συγκεντρωμένη στὸ ἴδιο τὸ σημεῖο· ἡ ἀξιολόγηση σχετικὰ μὲ τὴ νοητικὴ κατάσταση τοῦ ὑποκειμένου ποὺ ἐκφέρει τὸ λόγο ἢ περνάει σὲ δευτέρῃ μοῖρα ἢ δὲν συμβαίνει: χάνοντας τὴν πραγματικὴ τῆς βαρῦτητα, ἡ ἐκφραση τῶν συναισθημάτων γίνεται καλλιτεχνικὸ μέσο. Ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς, πού, σὲ σχέση μὲ τὸ διανοητικὸ προσδιορισμὸ, εἶναι ὑποκειμενικὸς, ἐμφανίζεται ὡς ἀντικειμενικὸς ὅταν τὸν συγκρίνουμε μὲ τὸ συγκινησιακὸ προσδιορισμὸ. Καὶ πάλι, λοιπόν, μπορέσαμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι, ἀπὸ ὅποια μεριὰ κι ἂν πλησιάσουμε τὸν ποιητικὸ προσδιορισμὸ, στὸ τέλος πάντα ξαναβρίσκουμε τὸ σημεῖο. Ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς, ποὺ εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου στὸν ἑαυτὸ τῆς, μᾶς παρουσιάστηκε, στὴ διάρκεια τῆς ἀνάλυσής μας, ὡς διαλεκτικὴ ἄρνηση, πανταχοῦ παρούσα, τῶν τριῶν θεμελιακῶν λειτουργιῶν τῆς γλώσσας, καί, ἐπομένως, ὡς ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τοῦ σχήματος τοῦ κ. Bühler.

III

Στὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ἐγκαταλείψαμε τὴν ἀνάλυση τῆς σχέσης ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν ποιητικὸ προσδιορισμὸ καὶ τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ διαπιστώσαμε ὅτι αὐτὴ ἡ σχέση ἀποδυναμώνεται πρὸς ὄφελος τῆς προσοχῆς ποὺ συγκεντρώνεται πάνω στὸ σημεῖο καθ'αυτὸ. Μήπως λοιπόν τὸ ποιητικὸ ἔργο — ὡς ποιητικὸ ἔργο — δὲν ἔχει καμία σχέση ἐξάρτησης μὲ τὴν πραγματικότητα; Στὴν περίπτωση ποὺ ἡ ἀπάντηση θὰ ἦταν καταφατικὴ, ἡ τέχνη θὰ περιοριζόταν σὲ ἓνα παιχνίδι, ποὺ μοναδικὸς του σκοπὸς θὰ ἦταν ἡ παρόρμηση στὴν αἰσθητικὴ ἡδονή. Ἀλλὰ ἓνα τέτοιο

συμπέρασμα θα ήταν τουλάχιστον άτελές. Πρέπει λοιπόν να συνεχίσουμε την ανάλυση του ποιητικού προσδιορισμού για να δείξουμε ότι η χαλάρωση της σχέσης ανάμεσα στο σημείο και την πραγματικότητα, που αυτό στοχεύει άμεσα, δεν αποκλείει, και μάλιστα στηρίζει, την ύπαρξη της σχέσης ανάμεσα στο έργο και το σύμπαν. Ήδη παρατηρήσαμε (πιο πάνω) ότι ο ποιητικός προσδιορισμός κάνει να διαφαίνεται, με πολύ πιο ξεκάθαρο τρόπο από ό,τι ο διανοητικός προσδιορισμός, διαμέσου του ένεργήματος με το οποίο γίνεται, ή ένεργη πρόθεση του προσδιορίζοντος ύποκειμένου. Έξαιτίας της εσωτερικής σημασιολογικής συνοχής των συμφραζομένων, συνοχής που χαρακτηρίζει την ποίηση, ή πρόθεση αυτή δεν ανανεώνεται με κάθε επιμέρους προσδιορισμό, αλλά μένει ή ίδια σ' όλη τη διάρκεια του έργου που, χάρη σ' αυτή την ένότητα της προσδιοριστικής πρόθεσης, παίρνει το χαρακτήρα ενός όλικου προσδιορισμού (Potebnja). Και ακριβώς αυτός ο προσδιορισμός ανώτερης τάξης, που τον παριστᾷ όλόκληρο το έργο, έχει στενή σχέση με την πραγματικότητα. Μήπως αυτό σημαίνει ότι το ποιητικό έργο, ως ποιητικό έργο, σημαίνει αυτό που μᾶς πληροφορεί (communiqué) άμεσα με το θέμα του; Για να δώσουμε απάντηση σ' αυτό το ερώτημα, ἄς πάρουμε ως παράδειγμα το έργο *Έγκλημα και Τιμωρία* του Ντοστογιέφσκι. Είναι σχεδόν βέβαιο πώς οί περισσότεροι αναγνώστες — όσοι το διάβασαν και όσοι θα το διαβάσουν — ούτε έκαναν ποτέ κανένα έγκλημα, ούτε και θα κάνουν. Έπιπλέον, είναι σίγουρο πώς κανένα από τα έγκλήματα που διαπράττονται σήμερα δεν θα διαπραχθεῖ σε μία κατάσταση κοινωνιολογική, ιδεολογική, κτλ., ακριβώς ὅμοια με εκείνη που γέννησε το έγκλημα του Ρασκόλνικοφ. Και ὅμως, εκείνοι που διαβάζουν το έργο του Ντοστογιέφσκι αντιδρούν σ' αυτό το ανάγνωσμα με ὀρισμένες από τις πιο ένδομυχες έμπειρίες τους: κάθε αναγνώστης έχει την έντύπωση ότι «sua res agitur» [πρόκειται για κάτι δικό του]. Είναι πολύ πιθανό ότι οί ψυχολογικοί συνειρμοί και οί σημασιολογικές συναρμογές, που γεννιούνται από το διάβασμα, θα διαφέρουν από άτομο σε άτομο· έπιπλέον αυτά, στο σύνολό τους, μπορεί να μὴν έχουν τίποτα το κοινό με τις ατομικές έμπειρίες του συγγραφέα, τις έμπειρίες που γέννησαν το έργο. Όπως και να έχει το πράγμα, σε ὅλες τις περιπτώσεις, οί βιοματικές έμπειρίες με τις ὁποῖες το άτομο θα αντιδράσει σ' ένα ποιητικό έργο, που το άγγίζει βαθιά, δεν θα είναι παρά μόνο συμπτώματα — μερικά, ὄχι ὄλικά — της αντίδρασής του στη στάση του ποιητῆ απέναντι στην πραγματικότητα. Όσο πιο έντονη είναι αυτή ή αντίδραση, τόσο μεγαλύτερη θα είναι ή ποσότητα των έμπειριῶν που βάζει σε κίνηση, και έντονότερη ή επίδραση του έργου πάνω στην αντίληψη του κόσμου που έχει ὁ αναγνώστης-άτομο. Και, αφού το άτομο είναι μέλος μιᾶς κοινωνικής ὁμάδας και ὁ τρόπος με τον ὁποῖο αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα βασίζεται, σε γενικές γραμμές, στο πρότυπο του συστήματος αξιῶν που ισχύουν γι' αυτή την κοινότητα, μπορούμε να πούμε ότι, διαμέσου του ατόμου, ή ποίηση έπηρεάζει τον τρόπο με τον ὁποῖο ή κοινότητα βλέπει τον κόσμο.

Έτσι βλέπουμε ότι ή σχέση τής ποίησης με τήν πραγματικότητα είναι σημαντική· αυτό είναι εύλογο αφού τὸ ποιητικὸ ἔργο δὲν στοχεύει μόνο τὶς συγκεκριμένες πραγματικότητες, ἀλλὰ ὀλόκληρο τὸ σύμπαν. Ἀφοῦ ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς ἀφήνει, ὅπως εἶδαμε, νὰ διαφανεῖ τὸ λεξικογραφικὸ σύστημα τής δοσμένης γλώσσας, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ή ποίηση, στήν ἐξέλιξή της, εἶναι μιὰ διαρκῆς ἀντιπαράθεση τοῦ λεξιλογίου με τὸ πεδίο τῶν πραγμάτων ποῦ προορίζεται νὰ ἀναπαραστήσει, καὶ στὶς ἀλλαγές τοῦ ὁποῖου προσαρμόζεται ἀδιάκοπα. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι ή ὀλική σχέση τής τέχνης με τήν πραγματικότητα, ὅπως παρατηρήσαμε μόλις τώρα, περιορίζεται στήν ποίηση: ὑπάρχει σὲ κάθε γλωσσικὴ ἐκδήλωση. Ὑπάρχει ἓνα ἀμοιβαῖο ἀντιστάθμισμα ἀνάμεσα στὴ σχέση αὐτὴ καὶ στήν ἄμεση σχέση κάθε ἐπιμέρους προσδιορισμοῦ πρὸς τήν πραγματικότητα ποῦ αὐτὸς στοχεύει: ή ἐνίσχυση τής μιᾶς χαλαρώνει τήν ἄλλη. Ἡ λειτουργία τής ἐπικοινωνίας, κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς ὀψεις της, τείνει πρὸς τὸν πόλο τής ἄμεσης σχέσης, ἐνῶ, ἀντίθετα, ή ποιητικὴ λειτουργία τείνει πρὸς τὸν πόλο τής ὀλικῆς σχέσης.

Περατὼν τὴν ἀνακοίνωσή μου συνοψίζοντας τὶς κυριότερες θέσεις της: Ὁ ποιητικὸς προσδιορισμὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ ἐπικοινωνίας στὸ ὅτι ή σχέση του με τήν πραγματικότητα χαλαρώνεται πρὸς ὄφελος τής σημασιολογικῆς του προσαρμογῆς με τὰ συμφραζόμενα. Στὴν ποίηση, οἱ πραχτικὲς λειτουργίες τής γλώσσας (ποῦ εἶναι: ή ἀναπαράσταση, ή ἐκφραση καὶ ή κλήση) ὑπάγονται στήν αἰσθητικὴ λειτουργία ή ὁποία κατευθύνει τὴν προσοχή πρὸς τὸ ἴδιο τὸ σημεῖο· τὰ συμφραζόμενα ὀφείλουν τὴ σπουδαιότητά τους γιὰ τὸν προσδιορισμὸ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὑπεροχή τούτης τής λειτουργίας. Ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία, ὄντας μιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερις οὐσιαστικὲς λειτουργίες τής γλώσσας, εἶναι δυνητικὰ παρούσα σὲ κάθε γλωσσικὴ ἐκδήλωση· ἐπίσης, ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας τοῦ ποιητικοῦ προσδιορισμοῦ δὲν ἐγκείται παρὰ μόνο σὲ μιὰ μετατόπιση, λίγο ἢ πολὺ ριζικὴ, τῶν τάσεων ποῦ εἶναι ἐγγενεῖς σὲ κάθε προσδιορισμὸ. Ἡ ἐξασθένιση τής σχέσης τοῦ ποιητικοῦ προσδιορισμοῦ με τήν πραγματικότητα, ποῦ στοχεύεται ἄμεσα ἀπὸ κάθε ἐπιμέρους σημεῖο, ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα ποῦ τὸ ποιητικὸ ἔργο ὀφείλει σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐξασθένιση, ἱκανότητα ποῦ συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἔργο μπορεῖ νὰ σχετιστεῖ, ὡς ὀλικὸς προσδιορισμὸς, με ὀλόκληρο τὸ σύμπαν, ὅπως αὐτὸ ἀντανακλᾶται στὴ βιωματικὴ ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου ποῦ δέχεται ἢ ἐκφέρει τὸ λόγο.

Μετάφραση: Π. Χριστοδουλίδης